

Perspetivas críticas sobre os estudos ibéricos

editado por Cristina Martínez Tejero e Santiago Pérez Isasi

Repensar els estudis catalans des de la teoria queer

Antoni Maestre-Brotons

Universitat d'Alacant, País Valencià, Espanya

Abstract Catalan Studies are basically focused on national/linguistic identity, but recent debate on Catalan identity triggered by the current pro-independent process in Catalonia, may help reshape this academic field. A more diverse approach to Catalan culture should consider sexuality, which has traditionally been banished from literary analysis as a 'private' matter. Here, we discussed how queer theory can reframe Catalan Studies mainly by building a specific LGBT literary tradition, identifying queer episodes and characters in the canon, questioning received meanings, promoting interdisciplinary analysis of Catalan culture and exploring the role of queer subjectivity in history.

Keywords Catalan Studies. Philology. Queer Studies. Subjectivity. Sexuality. Canon. Interdisciplinarity.

Sumari 1 De Molas a Fernàndez: renovar els estudis literaris catalans. – 2 Les invasions bàrbares: els estudis queer i la globalització teòrica. – 3 Entre Tirant i *Merli*: 'enrarrir' els estudis catalans. – 4 Conclusions: per una quatribarrada arc-iris.

1 De Molas a Fernàndez: renovar els estudis literaris catalans

The personal is theoretical.
(Sara Ahmed, *Living a Feminist Life*, 2017)

En *L'aprenentatge de la soledat* (2008), el protagonista, alter ego de l'escriptor i professor de Royal Holloway College de Londres David Vilaseca (1964-2010), lamenta la tendència hegemònica de l'historicisme en els estudis literaris ca-

Edizioni
Ca' Foscari**Biblioteca di Rassegna iberistica 16**

e-ISSN 2610-9360 | ISSN 2610-8844

ISBN [ebook] 978-88-6969-323-6 | ISBN [print] 978-88-6969-324-3

Peer review | Open access

Submitted 2018-09-24 | Accepted 2018-11-09 | Published 2019-08-02

© 2019 | Creative Commons Attribution 4.0 International Public License

DOI 10.30687/978-88-6969-323-6/007

175

talans, un paradigma en què només interessa conèixer la ‘veritat’ dels textos i els autors, en comptes de posar-la en dubte. Aquesta tendència estaria representada per historiadors de la literatura com Martí de Riquer, Jordi Rubió, Joaquim Molas, Jordi Castellanos o Joan Lluís Marfany. Vilaseca també es queixa del rebuig de la teoria crítica en la recerca i denuncia la mentalitat ‘funcionarial’ del professorat, segons la qual resulta preferible l’obtenció d’una plaça definitiva a l’excel·lència investigadora. De fet, Vilaseca va haver de desenvolupar la seva carrera acadèmica al Regne Unit perquè a Catalunya no va trobar l’oportunitat de fer-ho. Els seus estudis sobre literatura i cinema queer¹ a l’Estat espanyol es van publicar en anglès i, fins ara, juntament amb els de Josep-Anton Fernández, Marta Segarra, Paul Julian Smith, Chris Perriam, Brad Epps, Alberto Mira, Meri Torras o Santiago Fouz, formen part de la bibliografia bàsica sobre aquest camp. Els treballs produïts a l’àmbit acadèmic angloamericà sovint es publiquen en anglès i combinen anàlisis de literatura catalana i castellana. La raó fonamental és que a les universitats nord-americanes i britàniques no existeix encara una àrea específica o, si més no, consolidada, de llengua i literatura catalanes; per tant, és usual que la literatura i el cinema catalans es considerin un subconjunt de la literatura i el cinema espanyols. D’altra banda, els estudis sobre cinema català són inusuals en la filologia catalana: mentre que la literatura constitueix un emblema nacional, en canvi el cinema manca d’aquesta condició perquè moltes pel·lícules són bilingües o bé estan rodades en castellà o fins i tot anglès –com alguns films d’Isabel Coixet.² Malgrat el retard dels estudis literaris catalans, l’estudi de David Vilaseca sobre autobiografies gais catalanes i espanyoles és certament precursora, ja que es va publicar en 1995, quan tot just s’estava gestant el que s’anomenaria teoria queer. Tanmateix, la seva obra crítica no va tenir repercussió en el conjunt de la discipli-

1 Prescindo de la cursiva per a escriure el terme ‘queer’ perquè en subratllaria el caràcter estranger i assumiria implícitament la tesi segons la qual es tracta d’una importació anglosaxona, és a dir, una imposició d’una marca identitària. D’altra banda, ‘gay’ o ‘gai’ (que és com s’escriu en català) també és un neologisme semàntic importat de l’anglès (perquè ja existia en la nostra llengua però amb una altra accepció). Tant ‘queer’, com ‘gay’ o ‘LGBTIQ+’ són subjectivitats contemporànies inexistents en èpoques anteriors. Molts estudis ja han explicat que les pràctiques sexuals, al llarg de la història i en cada cultura, s’han associat (o no) a subjectivitats distintes i contingents. De tota manera, em refereixo al debat acadèmic sobre la teoria queer més endavant.

2 Esther Gimeno Ugalde (2013, 2014, 2015) ha analitzat l’ús de les diferents llengües de l’Estat espanyol en el cinema; també subratlla l’augment de la presència de l’anglès. Jaume Martí-Olivella (2013) considera que la ‘poliglòssia’ o multilingüisme és una característica remarcable del cinema català. La poliglòssia respon a una dinàmica ‘glocal’, és a dir, combina un llenguatge global –el cinema– amb la història, els mites i les llengües regionals, és a dir, la cultura catalana. D’acord amb l’autor, la poliglòssia també constitueix un factor de resistència contra l’homogeneïtzació lingüística i cultural pròpia del capitalisme global.

na acadèmica, primer, per estar publicada en anglès en una editorial estrangera i, segon, per tractar un tema llavors encara minoritari i marginal. En definitiva, la filologia catalana ha sigut impermeable a les innovacions de la teoria literària posterior als anys setanta i vuitanta, quan es produeix el gir cultural; a més ha bandejat la sexualitat com un assumpte d'interès acadèmic. En una universitat tan especialitzada i compartimentalitzada com és l'espanyola, poc propenses a la multidisciplinarietat, el gènere i la sexualitat configuren una àrea d'investigació específica que disposa dels seus propis instituts d'investigació. Així, destaquen els grups i centres *Cos i textualitat* de la Universitat Autònoma de Barcelona i el Centre de Recerca Teoria, Gènere, Sexualitat (ADHUC), radicat a la Universitat de Barcelona. Aquests organismes no estan especialitzats en una literatura nacional concreta, sinó que són interdisciplinars, amb especialistes procedents dels camps de les humanitats i les ciències socials, en general. Per tant, la perspectiva crítica és molt àmplia i s'ocupa d'estudiar el gènere i la sexualitat en la societat actual.

A banda de la impermeabilitat a la teoria crítica postestructuralista i la consideració de la sexualitat com un afer privat no susceptible d'anàlisi, les altres dificultats per a renovar la filologia catalana es relacionen bàsicament amb tres factors: l'estructura peculiar del sistema acadèmic català/espanyol, la funció política i social de la disciplina i l'estancament en un paradigma historicista i formalista. En primer lloc, hi ha una separació estricta entre disciplines consolidades no sols distants entre si –com podria ser la sociologia o la literatura–, sinó entre branques o variants de la mateixa disciplina, com ara la teoria de la literatura i les diferents literatures 'nacionals'. Conseqüentment, la interdisciplinarietat no sols escasseja, sinó que pot constituir fins i tot una font de conflicte entre departaments, que perceben els estudis interdisciplinars com una invasió en un camp acadèmic aliè. Per posar un exemple evident, com que és competència dels anomenats 'estudis audiovisuals', la filologia no inclou el cinema. Igualment, es deixen fora de la investigació i, especialment, de l'ensenyament, pràctiques i discursos culturals considerats de 'masses' o paraliteraris, com el còmic, la publicitat, la música o fins i tot la literatura juvenil. La identitat nacional constitueix, per tant, l'únic principi vertebrador de la tradició literària i dels estudis filològics, tot marginant altres elements que configuren la subjectivitat com el gènere, la sexualitat, l'edat, l'ètnia o la classe, que interactuen, a més, amb altres factors com l'espai –urbà, rural, turístic. El paradigma identitari de la filologia catalana persisteix tot i que el primer desafiament al caràcter nacional de les literatures prové del mateix estructuralisme mitjançant la noció d'intertextualitat, que assenyala la presència de textos externs a la pròpia tradició cultural, juntament amb la inclusió de la literatura comparada en els plans d'estudi, que situen la literatura nacional en un context geogràfic i

cultural més ampli. En definitiva, d'acord amb l'anàlisi sobre els estudis literaris a l'Estat espanyol de Joseba Gabilondo (2009, 252), la filologia catalana reposa en un paradigma nacionalista, exclusivament geopolític. Les històries de la literatura basades en criteris geopolítics adopten la premissa que una llengua crea una tradició que coincideix amb els límits d'un estat o d'una regió susceptible de convertir-se en estat (Gabilondo 2016, 51).³

En segon lloc, Josep-Anton Fernàndez (2013) explica que la filologia catalana exerceix una funció simbòlica com a sagrari de les essències catalanes –unes essències patriòtiques i patriarcals–, cosa que impedeix tot enfocament crític que problematitzi la identitat nacional –basada en la llengua i la història– en un entorn globalitzat com l'actual i en què, a més, les minories internes –sexuals, ètniques, migratòries, les dones– també reclamen el seu protagonisme. D'altra banda, la reducció de la catalanitat a la llengua resulta problemàtica al País Valencià, territori que, constitutivament, ha sigut bilingüe des dels inicis del Regne de València en el segle XIII: mentre que els repobladors d'origen castellà i aragonès es van assentar majoritàriament a les comarques de l'interior, en canvi els catalans es van establir a les comarques més orientals i costaneres. Una disciplina encarregada d'estudiar la cultura catalana al País Valencià hauria de reconèixer també aquesta dualitat. En canvi, tant la filologia hispànica tradicional com la filologia catalana simplifiquen i ignoren l'hibridisme lingüístic i cultural i funcionen com si les comunitats lingüístiques fossin monolingües.⁴ Al País Valencià, fa anys que aquest debat es va situar en un nivell teòric seriós, però també va esclatar virulentament en l'escenari polític i social durant la transició a la democràcia –la coneguda Batalla de València.⁵ D'alguna manera, aquest debat originat a terres valencianes ja emmarcava la identitat valenciana en el binari essencialisme vs. hibridisme, és a dir, la posició, bàsicament defensada per Joan Fuster i els seus seguidors, segons

3 La implantació dels nous plans d'estudi a partir de 2010, coneguts amb la denominació de Pla Bolonya, no ha canviat substancialment la perspectiva docent ni investigadora. A Alacant i València, els graus es continuen anomenant Filologia Catalana, mentre que a la resta d'universitats han preferit 'Llengua i literatura catalanes'. Només la Universitat Oberta de Catalunya va crear un Màster en Estudis Catalans, ja extint, que aplicava les perspectives teòriques interdisciplinars dels estudis culturals.

4 Gabilondo (2016, 49) indica que la majoria d'històries de les literatures basca, gallega i catalana es basen en aquesta exclusivitat lingüística, ignorant l'espanyol. Al seu torn, les històries de la literatura espanyola es constitueixen separant-se de la hispanoamericana i, a tot estirar, expliquen les literatures anomenades perifèriques en apèndix.

5 La Batalla de València al·ludeix al conflicte polític i social, desenvolupat sobretot a la capital valenciana, que va ser atiat per la dreta espanyolista i regionalista defensora de tesis anticatalanistes en matèria lingüística i cultural. Va ser –i continua sent– una batalla de símbols i noms per negar qualsevol lligam lingüístic, cultural i nacional amb Catalunya i les Illes Balears (Cucó 2002; Felip, Sanz 2006; Flor 2011).

la qual els valencians són catalans del sud i, juntament amb Catalunya i les Illes Balears, configuren els anomenats Països Catalans, una unitat lingüística, cultural i nacional que pretén constituir-se també com a unitat política reclamant la independència d'Espanya. Al bàndol contrari, hi ha les tesis regionalistes i secessionistes que precognitzen l'autonomia de la llengua i la cultura valencianes respecte de la catalana. Al mig d'aquesta dicotomia va sorgir l'anomenada 'tercera via', que considerava les peculiaritats valencianes sense abjurar de les concomitàncies amb Catalunya i les Illes Balears, com la història i la llengua compartides.⁶ En aquest marc identitari simbòlic, la Filologia Catalana, juntament amb altres elements com la literatura, la història i la cultura popular, és un emblema més.

L'associació entre literatura i identitat nacional no és exclusiva del cas català, sinó que caracteritza també l'hispanisme tradicional i, en general, els estudis lingüístics i literaris europeus, que van sorgir en el segle XIX influïts per la idea burgesa de l'estat-nació. En la catalanística, però, es considerava encara més necessària aquesta associació en un context de resistència contra la política dictatorial i repressiva del franquisme que provocava el desprestigi social de la llengua i la literatura, titllades de provincianes, secundàries, poc atractives. Així doncs, calia enfortir una catalanitat en perill de dissolució en el si d'una espanyolitat monolingüe. En aquest paradigma, la literatura, identificada amb una comunitat nacional, forma part d'un 'projecte de civilització' amb una funció educadora (Castellanos 1982, 36). Les teories postestructuralistes han posat precisament en entredit aquest concepte unitari d'identitat –tant si és nacional com si és d'una altra índole– i, en conseqüència, la funció dels estudis literaris ja no pot ser crear un cànon basat en aquesta visió uniforme de la identitat, sinó precisament interrogar-lo. D'acord amb els paràmetres postestructuralistes, es tracta de repensar la cultura nacional des d'altres cultures marginals, de reconèixer l'altre' endogen, de pluralitzar la identitat, no de destruir-la. Si seguim la proposta que suggereix Gabilondo (2009, 254) sobre una història literària que no sols inclogui el paradigma geopolític sinó també el biopolític, llavors concebrem una literatura catalana –o una cultura en general– que ja no es defineix per oposició a l'espanyola i en funció de la llengua, sinó també per la resta de diferències relatives al gènere, la sexualitat, la classe o l'ètnia. La crítica feminista precedeix altres impulsos de diversificació del cànon i, des dels anys setanta, reclama una redefinició de la història literària i de construcció de la tradició cultural que

---

6 Lobra que va donar lloc a la tercera via va ser l'assaig de Damià Mollà i Eduard Mira *De impura natione* (1986). Bàsicament, es tracta d'una opció situada entre el catalanisme i el regionalisme espanyolista. Una opció que els fusterians van criticar severament per 'neoblavera', és a dir, neoregionalista, però que amb el temps, apareix com una definició menys essencialista de la identitat cultural, lingüística o nacional valenciana.

consideri la contribució de les dones i qüestioni el sexisme. En definitiva, es tracta d'impulsar el pas d'un model nacionalista a un altre de postnacionalista que, de moment, la comunitat acadèmica es resisteix a fer.⁷ No es tracta sols d'afegir una quota de gènere, LGBT o multicultural al cànon ja establert, sinó que s'ha de fomentar un gir epistemològic que substitueixi la finalitat d'estudiar i difondre la identitat catalana segons el paradigma nacionalista burgès del segle XIX -l'anomenat 'estat-nació' modern- per una altra que situï aquesta identitat en el context del món actual, les societats multilingües i multiculturals, el neoliberalisme, el turisme i la devastació mediambiental, les xarxes socials, les sexualitats i els afectes heterodoxos. En suma, es tracta de promoure l'evolució des d'una visió essencialista de la identitat a una altra que, tal com els estudis queer precognitzen, és més fluida, inestable, diversa i híbrida.⁸

En tercer lloc, el paradigma historicista i formalista consisteix a construir un cànon d'obres i d'autors que bàsicament recopila dades de caràcter històric -bibliogràfiques- i estètiques, situant-les cronològicament en el període historioliterari corresponent. L'edició filològica i el comentari de text són els exercicis hermenèutics vinculats a aquest paradigma. Per tant, bàsicament, la tasca del filòleg consisteix a descriure el contingut i els trets formals de les obres i situar-les cronològicament en el context historioliterari, és a dir, produir un coneixement positivista acumulatiu i acrític. Les principals crítiques a aquest model tenen a veure amb la funció dels estudis literaris d'establir un cànon, un concepte fortament qüestionat des de fa dècades a l'àmbit occidental. Si els estudis feministes assenyalen que el cànon és bàsicament masculí, els estudis LGBT⁹ també denuncien l'absència d'obres que mostren una sexualitat heterodoxa, mentre que els estudis postcolonials i decolonials proposen la inclusió d'identitats mestisses. En definitiva, el paradigma historicista i formalista encara imperant es defineix per una concepció immanentista del fet literari segons la qual les obres tenen valor per si mateixes com a objectes d'art autònoms, mancats d'ideologia, contenidores

7 Entenc el terme 'postnacionalisme' en el sentit que li atribueix Joseba Gabilondo (2009) i no Jürgen Habermas ([1998] 2000), que va ser qui realment el va popularitzar, si bé amb un significat prou diferent per a referir-se a la irrupció d'estructures supranacionals que resten sobirania a les entitats nacionals.

8 Des d'una perspectiva interseccional, el subjecte representa múltiples identitats, no sols nacionals sinó ètniques, de classe, gènere i sexualitat. Així, la interseccionalitat s'empra com a eina per a idear polítiques contra tota mena de discriminacions.

9 Igual que ocorre amb queer, hi ha discrepàncies respecte a la denominació LGBT, un terme al qual s'afegeixen altres sigles que designen subjectivitats no normatives. A vegades s'opta per usar el signe + al final per fer palesa la diversitat irreductible del gènere, el desig i els afectes. Al capdavall, les sigles mostren la inestabilitat de les marques identitàries. Aquesta és, de fet, la força d'allò queer: la resistència a la definició, una operació discursiva que normativitza la subjectivitat sovint de manera violenta.

d'uns 'valors universals' que són expressió de la identitat nacional. El gènere, la sexualitat, l'ètnia, la llengua, l'edat o la ideologia són meres dades biogràfiques que no s'han de comentar perquè no han de tenir cap paper en l'anàlisi de l'obra. Pierre Bourdieu va desacreditar el valor immanent de la literatura i la idea segons la qual el cànon literari es fonamenta exclusivament en la qualitat. Segons l'autor, d'una banda, el gust és una construcció social (Bourdieu ([1979] 1998) i, d'una altra, la literatura és un camp de lluites on els participants competeixen per les definicions del que es pot considerar legítimament 'literatura', qui és un autor literari i qui no ([1992] 2006). En conseqüència, el cànon no s'ha de bastir sobre criteris de 'qualitat' sinó de representativitat, de mostra de la diversitat cultural interna en una comunitat i reflectida en els productes que crea: literatura, art, cinema, còmic, televisió. La funció de la crítica acadèmica no és, com la crítica periodística, avaluar la qualitat estètica de les obres, sinó analitzar-hi els significats culturals que (re)crea en relació al gènere, la sexualitat, l'ètnia, l'espai, la ideologia o l'economia, entre altres; en altres paraules, ha d'examinar les obres, no com a productes artístics per a ser admirats, sinó com a productes ideològics. La concepció burgesa, decimonònica, de l'art és la d'un objecte de museu, compendi de refinament i bellesa; la concepció de l'art i del mateix museu actualment és la de l'art com un discurs crític sobre la societat i la cultura. Els estudis catalans han de fer aquest pas també si no volen quedar-se estancats com una disciplina museística.

Finalment, l'arrelament de la filologia i l'historicisme en l'àmbit acadèmic català tenen a veure amb la fantasia de la normalització que descriu Josep-Anton Fernández a la seva obra *El malestar de la cultura catalana* (2008) i amb el model europeu de l'estat-nació. Aquesta fantasia postula que la cultura catalana està -ha d'estar- a l'alçada de qualsevol altra cultura de prestigi, ignorant la minorització a què es veu sotmesa i que el bilingüisme social o diglòssia posa perfectament en relleu, igual que les desigualtats que es produeixen en el mercat lingüístic o la supremacia del castellà sobre la resta de llengües, sancionada per la Constitució espanyola. Per a Fernández (2008, 357), la fantasia de la normalització, com a projecte nacional de l'antic partit Convergència i Unió, consisteix a assolir una cultura catalana dominant i «plenament funcional, completa, expressió d'una societat harmònica, cohesionada, sense conflictes d'identitat».¹⁰ Aquesta fantasia oculta el conflicte lingüístic i la subordinació legal i política a la llengua i la cultura oficials de l'Estat espanyol. En

10 Convergència i Unió (CiU) va existir entre 1978 i 2015, quan es va dissoldre a causa de les discrepàncies entre els dos partits que la conformaven: Convergència Democràtica de Catalunya -catalanista i liberal-centrista- i Unió Democràtica de Catalunya -catalanista i democristià. Va governar a la Generalitat de Catalunya en dos períodes diferents: de 1980 a 2003 i de 2010 a 2015.

els anys noranta, en plena etapa de normalització, Quim Monzó, un dels intel·lectuals més crítics amb el model cultural i polític convergent, utilitzava en les seves columnes periodístiques la metàfora de Disneylàndia per il·lustrar el caràcter fantasmagòric, simulat, d'una Catalunya que solament existeix en la imaginació del govern, aïllat de la realitat, tancat al Parlament. Aquest model provoca un 'efecte hivernacle': «tots els polítics autodenominats nacionalistes poden i reguen, protegits del fred exterior, la delicada planta de l'optimisme lingüístic» (Monzó 1998, 152). Així doncs, la Disneylàndia catalana constitueix un món d'il·lusió i màgia on la gent juga ingènuament a viure una vida de somni en una Catalunya ideal, és a dir, inexistent, ja que de fet està sotmesa a l'Estat espanyol.¹¹ Es tracta, en conseqüència, de fingir que Catalunya és un país 'normal' i que la cultura catalana és hegemònica tant allí com al País Valencià i les Illes Balears. Aquesta tesi no sols ignora la situació d'inferioritat respecte a la cultura espanyola i, com més va més, el món globalitzat, sinó la composició històricament bilingüe del País Valencià i, al cap i a la fi, la diversitat interna de tots els estats, actualment i al llarg de la història; òbviament, l'homogeneïtzació és pròpia de tots els nacionalismes, tants els estatals com els que no tenen estat. També ignora les transformacions culturals, econòmiques i socials que han tingut lloc en la societat en els darrers quaranta anys; per això, l'historiador Joan Fuster-Sobrepere (2015, 242) sosté que no es pot actuar com si 1980 fos la continuació de 1939.

2 Les invasions bàrbares: els estudis queer i la globalització teòrica

Les filologies estatals s'amaguen sota un presumpte científisme que no qüestiona els seus fonaments epistemològics –epistemopolítics, diria Sam Bourcier (2017, 81)– i s'obliden d'historicitzar la seva pròpia constitució. Com explicava abans, la filologia catalana, ancorada encara en l'estructuralisme, es resisteix generalment a incorporar aproximacions crítiques postestructuralistes conegudes amb denominacions com 'teoria crítica' o 'estudis culturals', dins dels quals s'inclou la teoria queer. Aquesta mancança soscava la interdisciplinarietat i la internacionalització de l'àrea d'estudis, convertint-la en un camp d'interès per a una minoria d'erudits interessats a recopi-

¹¹ En aquest esquema, els Països Catalans són sols un projecte dels partits independentistes, que els converteixen en subjecte polític basant-se en la unitat cultural i lingüística dels diferents territoris catalanòfons. En qualsevol cas, al capdavall, els comentaris de Monzó subratllen un fet no merament exclusiu del catalanisme, sinó propi de tot discurs nacionalista: el caràcter construït de la nació com a 'comunitat imaginada', per a utilitzar el terme de Benedict Anderson ([1983] 2005).

lar dades sobre obres i autors concrets. Els estudis queer no es poden separar dels estudis feministes o dels estudis gais i lèsbics, que els precedeixen (Hall, Jagose 2011, XIV). Els estudis gais i lèsbics inicials evolucionen al llarg dels anys noranta gràcies a l'activisme i la teoria queer. El terme 'queer' no és un mot paraigua que engloba, a més de gai i lèsbic, altres identitats com 'trans', 'bisex' o 'intersexual' com sovint s'usa en l'actualitat; al contrari, la teoria queer, com una forma d'activisme, és antiidentitària i antinormativa, és a dir, advoca per la problematització de totes les identitats. Es tracta, doncs, d'un intent de superar l'associació de les identitats lèsbica i gai a la d'individus blancs occidentals de classe mitjana i alta.

A més, els estudis queer es nodreixen d'altres perspectives crítiques com el postcolonialisme i els estudis de la diàspora, els estudis de transgènere i de discapacitat, a més de moviments activistes com els de color i en contra de la sida. Si bé no utilitzen una metodologia concreta -focus principal de les crítiques que se li han adreçat-, la seva premissa epistemològica fonamental és el refús dels models identitaris normatius; per això, eviten la utilització de termes identitaris com 'gai', 'lesbiana', 'trans' o 'LGBT'. Com que rebutgen les identitats normatives, els estudis queer no posseeixen un objecte d'estudi fix o, més aviat, no consideren el seu objecte d'estudi -el gènere i la sexualitat- com a categories sòlides. Stuart Hall (1992, 278) explica que els estudis culturals constitueixen una suma de múltiples discursos, entre els quals hi ha els discursos crítics sobre la sexualitat. En altres paraules, constitueixen un conjunt de formacions discursives en el sentit foucaultia que es caracteritza per la inestabilitat i el descentrament. Fan servir diferents metodologies i eines teòriques que sovint s'oposen entre si. Per això, fins i tot es deia que els estudis culturals produïen més 'soroll teòric' que no pas una teoria coherent. De fet, rebutgen erigir-se en discurs dominant -*master discourse*- o metadiscurs. En definitiva, la vàlua dels estudis culturals i, en general, altres enfocaments teòrics rau en la interdisciplinarietat i la crítica radical que proposen tant de l'objecte d'estudi com dels instruments d'anàlisi.¹²

Així mateix, els estudis queer exploren com la sexualitat es relaciona amb altres factors de diferència social com la raça, l'ètnia, la classe, el gènere o la nacionalitat i, a més, com tots aquests factors interactuen amb el poder. Encara que no conformen un camp d'estudis consolidat ni estable, hi ha certes àrees d'interès com la tempo-

12 Hall (1992, 283) també subratlla altres avenços teòrics producte de la interacció entre l'estructuralisme, el postestructuralisme i la semiòtica, com ara la importància del llenguatge per a l'estudi de la cultura; l'ampliació de la noció de textualitat i de text, tant com a font de significat com allò que posposa el significat o n'escapa; l'heterogeneïtat i diversitat de significats; el reconeixement del poder cultural, la textualitat i la representació com a lloc de poder i regulació; finalment, el reconeixement dels elements simbòlics com una font d'identitat.

ralitat queer -no linear, cíclica, reversible, interrompuda, múltiple-; els afectes com a acció política; la manera com la nacionalitat i l'ètnia influeixen en la sexualitat, la diàspora sexual; el cos -transgènere, transvestisme, intersexualitat, discapacitat- i les noves formacions familiars i de parentesc. Josep-Anton Fernández és l'introductor dels estudis gais i lèsbics en l'àmbit acadèmic català, sobretot a partir del seu assaig sobre la literatura catalana gai (2000a) i també amb l'antologia d'estudis publicada amb el títol *El gai saber* (2000b). Tanmateix, manquen assajos i traduccions d'estudis estrangers i sobretot anàlisis que, des d'una òptica catalana, plantegin reflexions sobre l'adaptació de la teoria queer a la nostra realitat. A l'àmbit castellà i espanyol en general, sí que s'han publicat assajos en general que debaten sobre la importació de la teoria queer a l'àmbit hispànic -amb l'obra precursora de Francisco Vidarte, Ricardo Llamas i Javier Sáez (Llamas, Vidarte 1997; Llamas 1998; Sáez 2004)-, amb un nombre creixent de contribucions a l'estudi de la literatura i el cinema en castellà que se sumen als que es publiquen en anglès a l'estranger; en aquest sentit, l'editorial Egales (Madrid) publica des de fa anys assajos traduïts i també assajos d'autoria hispanoamericana i espanyola. En català, però, falten tant reflexions teòriques generals com estudis concrets més enllà d'articles esparsos en revistes acadèmiques.

Òbviament, una de les qüestions que s'aborden en els estudis queer elaborats des d'una òptica ibèrica rau en la conveniència o no d'adoptar uns enfocaments crítics provinents de l'esfera angloamericana per a explicar la realitat de les societats peninsulars. Per exemple, es poden acceptar fàcilment les objeccions que planteja l'hispanista Brad Epps, per a qui el terme 'queer' no ha penetrat en el discurs públic quotidià, sinó que s'empra només en cercles acadèmics, al costat de LGBT. No obstant això, Epps no proposa tant descartar l'obra crítica produïda amb aquest enfocament, com enriquir-la amb la història i la cultura de cada col·lectiu:

El problema es que la teoría *queer* -a diferencia de 'queer theory'- no inquieta, o al menos no inquieta por las razones aducidas arriba: la carga histórica, práctica e interpersonal de la palabra 'queer', su familiaridad sedimentada, su polisemia contradictoria (escarnio y elogio, tradición e innovación), todo lo cual permanece virtual y puramente intelectual en un contexto no anglófono. Si la teoría *queer* remueve recelos, reticencias, rechazos, disgustos e inquietudes entre algunos que la ven como una soberbia elucubración neoliberal *made in USA* (véase Gundermann), y si, por otra parte, suscita la adhesión de otros que la ven como el 'no va más' del pensamiento sexualmente avanzado, en ambos casos funciona, fuera de un contexto mayoritariamente anglófono, como un signo metropolitano exento de las contradicciones entre lo alto y lo bajo, la universidad y la calle, el goce y el miedo, la reivindicación

y la persecución, que constituyen uno de los aspectos más valiosos de la 'queer theory'. (Epps 2008, 902-3; cursives en l'original)

Aquest debat es podria estendre al terme 'gai', que malgrat existir en català antic, es va reintroduir en els anys setanta a partir de l'anglès en el sentit en què actualment el fa servir tothom com un tipus d'identitat sexual. Per què, doncs, no genera tanta controvèrsia com 'queer'?

L'objecció més important que assenyalen els diferents autors a la teoria queer radica en el risc de substituir la realitat pròpia, és a dir, les configuracions particulars que cada cultura ha fet de la sexualitat i que quedarien esborrades amb la implantació del terme angloamericà. En qualsevol cas, en totes les crítiques, s'hi observa una reacció de defensa nacionalista davant teories que provenen de l'exterior. Mentre que l'estructuralisme es percep com una teoria europea, pròpia, en canvi els estudis culturals i totes les perspectives teòriques que s'hi associen es consideren una invasió nord-americana o, en general, un producte de la globalització que amenaça les identitats nacionals. No obstant això, precisament els estudis culturals, i la teoria queer més específicament, no sols no renacionalitzen -americanitzen- sinó que més aviat denacionalitzen, és a dir, atempten contra els essencialismes identitaris. Com adverteix Martínez-Expósito (2004, 25), tampoc no es pot oblidar que la cultura LGBT tendeix a internacionalitzar-se mitjançant la imitació dels models angloamericans, de manera que els ritus, els productes culturals, els espais i, en general, la subcultura que crea són cada cop més semblants a qualsevol ciutat occidental. Aquest nou estil de vida ha propiciat una nova 'ortodòxia identitària', és a dir, una identitat homogènia. A pesar d'aquesta tendència, independentment del terme que s'utilitzi -estudis gais i lèsbics, estudis LGBT, estudis queer-, es tracta d'examinar, tal com suggereix Epps, la manera com interactuen aquest tipus d'identitats noves, globals, amb genealogies, històries i societats concretes. No es tracta d'adoptar-les acríticament, sinó d'explorar-ne el potencial hermenèutic per a estudiar la situació pròpia.

De fet, la teoria queer no es fonamenta en un paradigma universalitzant, sinó tot el contrari, ja que propugna la diversitat irreductible de la societat i l'individu. Per això també se l'ha acusat de proporcionar un enfocament postmodern que, al capdavall, afavoreix la dissolució de la identitat; de fet, la crítica gai i lesbiana s'hi va oposar en principi perquè el seu caràcter antiidentitari resultava contraproductent per a la reivindicació dels drets de les minories sexuals. Tanmateix, més que dissoldre-la, el que fa és atacar les identitats essencialitzades; en altres paraules, no nega l'existència de les identitats sexuals -gai, lesbiana, trans, bisexual, hetero- sinó que les pluralitza en funció de l'edat, l'origen, l'ètnia, la residència, la classe, la

religió o el gènere.¹³ En suma, la teoria queer no dissol les identitats sinó que les problematitza (Fouz-Hernández 2004, 68). En aquest sentit, en tant que 'queer' significa una 'celebració de la diferència', es posa en qüestió la mateixa noció d'identitat (Davis 2007, 70). Al capdavall, obrir els estudis catalans a l'estudi de la sexualitat no implica desplaçar la identitat catalana –basada en la llengua– de l'objecte d'interès dels estudis catalans, sinó de diversificar-la afegint-hi altres factors identitaris com la sexualitat.

En un moment com l'actual en què a Catalunya es proposen redefinicions de la identitat catalana precisament a partir del gènere, la sexualitat i l'ètnia o la llengua (Olid 2017; Vasallo 2017, 2018; Díaz 2018), urgeix més que mai repensar l'àrea de coneixement o disciplina dels estudis catalans. El procés sobiranista ha posat fi a l'etapa de normalització i el programa polític del catalanisme burgès de Convergència i Unió (CiU) també s'ha esgotat.¹⁴ Segons Guillem Colom-Montero (2018), els diferents autors que han escrit sobre el referèndum d'octubre de 2017 (punt d'inflexió del procés sobiranista engegat en 2010) coincideixen que el règim autonomista s'ha acabat; ell mateix considera que els elements identitaris ja no defineixen de manera exclusiva el discurs nacionalista català com abans. Així doncs, què proposen els estudis queer per a uns estudis catalans renovats?¹⁵

13 A més, tampoc un terme consolidat com el d'homosexualitat té un significat estable: en l'edat mitjana i moderna es considerava una forma de degeneració moral i un pecat; més tard, en el segle XIX designava una patologia –era una desviació sexual; en determinats cercles artístics podia referir-se a una posa intel·lectual i, sota el franquisme, bàsicament era un tabú, un delictes i un motiu de burla i exclusió social (Martínez-Expósito 2004, 24).

14 Es considera que el procés sobiranista o independentista català comença amb la manifestació a Barcelona del 10 de juliol de 2010 en resposta a la sentència del Tribunal Constitucional d'Espanya contra l'Estatut d'Autonomia aprovat en referèndum pel poble de Catalunya en 2006. Segons l'organització de la manifestació (a la qual van acudir tots els partits polítics excepte Partido Popular i Ciutadans), la sentència atacava les bases de l'autonomia i la normalització lingüística; entre altres, determinava que el català no podia ser l'única llengua vehicular a l'escola o el deure de conèixer el català no és equivalent al del castellà, a més de retallar competències de la Generalitat en multitud de matèries (economia, finances, legals, etc.) previstes en l'Estatut de 2006.

15 Pel que fa a les altres cultures peninsulars, també s'han produït intents de queeritzar la nacionalitat. Per exemple, Ibai Atutxa (2011, 218) proposa, si més no, obrir un debat per a concebre la nació basca des d'una perspectiva postestructuralista que eviti imitar les característiques excloents i repressives associades tradicionalment als estats-nació consolidats. D'altra banda, Barreto (2017, 26) també destaca les concomitàncies entre els estudis sobre una minoria lingüística i nacional com Galícia i els estudis sobre les minories sexuals. Concretament, argumenta que els estudis gallecs queer poden proporcionar estratègies de lectura basades en l'encreuament entre nacionalitat, sexualitat i espai.

3 Entre Tirant i Merlí: 'enrarir' els estudis catalans

Els estudis literaris catalans estan ancorats en un paradigma formalista i historicista que elimina de l'anàlisi dels textos qualsevol empremta de sexualitat -i també de classe, ètnia, religió, edat, gènere- per a centrar-se exclusivament en les característiques formals, d'acord amb els principis estructuralistes. Tanmateix, com afirma Eve Kosofsky Sedgwick (1994, 1), la comprensió de la cultura occidental no sols és incompleta sinó que es veu perjudicada per l'absència d'una anàlisi crítica de la relació entre l'homosexualitat i l'heterosexualitat. Per tant, la primera tasca dels estudis queer catalans rau a descentrar l'objecte/subjecte d'anàlisi -és a dir, l'home heterosexual de classe mitjana catalanoparlant- per a pluralitzar-lo, integrant altres subjectivitats fonamentades en altres factors identitaris no exclusivament lingüístics. ¿Com és possible que els estudis catalans ignorin la sexualitat quan alguns noms de referència de la cultura catalana representen una identitat sexual i de gènere que s'allunya dels paràmetres ortodoxos -el *Llibre d'Amic e Amat*, *Tirant lo Blanc*, Àngel Guimerà, Salvador Dalí, Terenci Moix, Ventura Pons, Maria-Mercè Marçal, Agustí Villaronga? La sexualitat encara es considera una qüestió afectiva íntima i privada dissociada de la literatura com a activitat pública. Aquesta ocultació és fruit d'un context institucionalitzat d'homofòbia feliçment superat, o almenys ja no predominant. Per això, actualment ja no hi ha excuses per a abordar l'estudi de la sexualitat en la nostra tradició cultural. A més, el desig sempre s'ha regulat, és a dir, sempre ha estat un assumpte legal; per tant, el desig és públic i és polític. Com ja afirmaven Llamas i Vidarte a darreries dels anys noranta: «Las naciones y sus símbolos, las banderas, acaban saliendo a relucir en el último reducto de la privacidad: en la intimidad del lecho» (Llamas, Vidarte 1997, 249).¹⁶

D'altra banda, la introducció de les teories postestructuralistes en la filologia catalana, encara que sigui amb quaranta anys de retard -si més no, en la catalanística peninsular, no tant en els estudis catalans fets a l'àmbit angloamericà-, permetrien internacionalitzar la disciplina, fent-la participar en debats amb la comunitat acadèmica d'altres països i de diferents camps d'investigació, sense renunciar a les particularitats històriques, geogràfiques, polítiques i culturals, que serien el punt de partida per a abordar anàlisis més àmplies en un panorama crític interdisciplinar i un àmbit global i multicultural. Com afirma Joan Ramon Resina (2009, 98), els estudis hispànics

¹⁶ Martínez-Expósito (2004, 24) també subratlla que el cànon literari espanyol rebutja l'entrada de l'homosexualitat com un valor positiu. La valoració de l'obra de Juan Goytisolo o Jaime Gil de Biedma i fins i tot la de García Lorca o Luis Cernuda es produeix segons criteris formals o historicistes, deixant al marge una qüestió, la sexualitat, que presideix de fet l'obra d'aquests autors.

en general i catalans en particular, han d'elaborar un discurs teòric propi a partir del seu material històric particular, sense assumir de manera acrítica models forans.

La contribució que els estudis queer poden fer als estudis catalans és múltiple i consisteix, en general, a superar la funció simbòlica de la filologia catalana, l'historicisme i el textualisme/estructuralisme. En relació a l'historicisme, s'ha d'ampliar el cànon amb la integració d'obres que plasmen una subjectivitat i un desig heterodox; es tracta, doncs, d'una finalitat anàloga a la dels estudis de gènere, que ja havien proposat abans afegir al cànon l'obra d'escriptores, a més d'estudiar-lo des d'un punt de vista feminista. Igualment, la recerca historiogràfica també ha de tenir en compte el paper que les minories sexuals, la sexualitat i el gènere han exercit en els diferents períodes, fets i moviments del passat. Pel que fa a l'abandó del textualisme -o, si més no, correcció dels excessos formalistes-, es tracta en general de promoure lectures de les obres com a constructes ideològics relacionats amb el poder, la cultura i la societat. A més, s'han d'examinar discursos no exclusivament literaris, sinó tots aquells que permetin fer una anàlisi cultural àmplia; de fet, canvia el focus d'interès: si en els estudis literaris, l'anàlisi parteix d'un autor i d'una obra, en canvi des d'una perspectiva cultural, s'explora una qüestió determinada en un vast conjunt de textos, literaris o no -des d'obres audiovisuals fins a fullets publicitaris, passant per programes de ràdio, xarxes socials o catàlegs comercials. En concret, els estudis queer i de gènere han creat un corpus considerable de reflexions sobre el cos, la relació entre el psíquic i el social, l'afectivitat, la subjectivitat i la sexualitat. Es tracta de construir un discurs crític que consideri la cultura, els discursos culturals, com un terreny en què interactuen, sovint en conflicte, la ideologia, allò personal i allò social. Igualment, la superació del model textualista, formalista o estructuralista s'assoleix mitjançant la incorporació de la sexualitat i el gènere com a categories d'anàlisi i comprensió per promoure lectures interdisciplinars que combinin perspectives d'altres àrees i altres categories d'anàlisi com la identitat cultural i ètnica, la classe, l'edat, la ideologia o l'espai, tal com proposen els estudis culturals en general. Finalment, en un pla més abstracte, l'operació consistent a tornar queer una obra, *queeritzar-la*, equival a convertir-la en 'estranya', és a dir, desafiar-ne el significat, desestabilitzar-lo, desnaturalitzar-lo. Al capdavall, els estudis queer propicien una interpretació més crítica i complexa de l'objecte d'estudi que va més enllà de les anàlisis descriptives freqüents en els estudis literaris catalans, normalment mancats d'una base teòrica forta. No sols això, sinó que també qüestionen els seus propis instruments analítics i el mateix marc teòric que els sustenta. Aquesta reorientació de l'àrea elimina el caràcter simbòlic de la disciplina, que ha de ser crítica amb l'objecte d'estudi i les seves pròpies eines d'anàlisi, la seva pròpia me-

totologia, no un emblema de la identitat catalana; una funció que caldria reservar als productes culturals en si, no a la disciplina que s'encarrega d'analitzar-los.

Respecte a l'objectiu de rescatar o identificar la tradició oculta de literatura i cinema LGBT i configurar-ne un cànon, el primer autor a fer-ho és Josep-Anton Fernández (2000a), que publica el primer estudi dedicat a la literatura catalana gai, en el qual explora l'obra de Terenci Moix, Biel Mesquida, Lluís Fernández i Lluís M. Todó; autors que queden incorporats, doncs, a aquest cànon. No sols els estudis contribueixen a elaborar un cànon, sinó també les antologies, com ara *Amors sense casa. Poesia LGBTQ catalana* (Portell 2018); malauradament, manquen editorials i col·leccions especialitzades, el tercer element implicat en aquesta tasca de reconstruir una tradició. Tot i ser cert que el cànon constitueix precisament una selecció reductora d'obres fortament impugnada per la infrarepresentació de tota mena de col·lectius marginats al llarg de la història, de moment ens trobem en un moment de visibilització de la cultura LGBT que exigeix la configuració d'un cànon alternatiu al tradicional i oficial, encara predominant als plans d'estudi i a la crítica i la investigació acadèmica. Un cop la subjectivitat queer esdevingui visible totalment, probablement l'estratègia de conformar un cànon ja no sigui necessària com ara. Al costat dels escriptors gais estudiats per Fernández (2000a), Maria Mercè Marçal (1952-98) constitueix una referència ineludible del nacionalisme, el feminisme i el lesbianisme literari català, a la qual s'han dedicat diferents estudis importants com els de Climent (2008) i Segarra (2013). Per a l'establiment d'un cànon lèsbic, és essencial el volum editat per Meri Torras (2011). Hi ha altres autores i autors que, sense identificar-se públicament amb una identitat queer, han escrit obres protagonitzades per personatges que sí que ho són, com els personatges de Carme Riera i Montserrat Roig (Simonis 2009). Pel que fa al cinema, resulta especialment rellevant que Ventura Pons, figura cabdal del cinema català, sigui un cineasta gai que ha filmat nombroses pel·lícules amb personatges queer, començant per la seva òpera prima *Ocaña: retrat intermitent* (1978), un film que, a més a més, ha esdevingut emblema de la contracultura i la transició a la democràcia (Fernández 2004; Fouz-Hernández 2013). Així mateix, l'obra cinematogràfica d'Agustí Villaronga resulta notable pels mateixos motius que la de Pons, ja que es tracta d'un cineasta de renom que ha introduït personatges queer en pel·lícules com *El mar* (2000) o *Pa negre* (2010) (Bru 2016; Hogan 2016).

L'altra gran funció dels estudis queer catalans consisteix a explorar la subjectivitat LGBT en la literatura canònica, *queeritzar* el cànon o fer lectures queer d'obres de la tradició literària que, aparentment, no ho són a causa de la pressió exercida pel marc legal i el context social homòfobs d'èpoques passades. En efecte, no es pot oblidar la llarga història d'homofòbia per a explicar el silenci i la censu-

ra de les sexualitats heterodoxes en la literatura, l'art i tota mena de discursos culturals. Només a partir dels anys seixanta i setanta del segle passat es comencen a publicar obres d'autores i autors que assumeixen explícitament una identitat gai o lèsbica i escriuen obres en què es manifesta clarament una subjectivitat queer; per tant, resulta necessari recuperar aquestes obres i visibilitzar-les. D'altra banda, els estudis queer es basen en les tesis de Foucault (2006) segons les quals les identitats de gènere i sexuals són històricament contingents i socialment construïdes; en conseqüència, la literatura es revela com un discurs privilegiat per a explorar la manera com el gènere i la sexualitat s'han modelat al llarg de la història, han mutat de significat, s'han gestionat políticament i s'han representat en el terreny cultural.

Així doncs, una crítica queer exigeix plantejar lectures a contrari d'obres que, en principi, no mostren una sexualitat heterodoxa o dissident òbvia, és a dir, estranyar, problematitzar, qüestionar, ressaltar-ne l'ambigüitat i ambivalència. D'aquesta manera, les anàlisis desvelen tant unes identitats com un desig transgressors que la crítica anterior ha ignorat. Una altra funció que acompanya aquesta tasca de propiciar interpretacions queer d'obres de la tradició és la de denunciar l'homofòbia o la reproducció d'arquetips LGBT denigrants. En definitiva, la gran contribució dels estudis gais i lèsbics i de la teoria queer, juntament amb els estudis de gènere i feministes, és l'anàlisi de la subjectivitat, l'afectivitat, la sexualitat, el desig i el cos, les noves formes de família i parentesc, la maternitat i la paternitat, a més de la crítica acerba al patriarcat, les identitats sexuals tradicionals, els cànons heteronormatius universalistes i l'heteronormativitat, que han tingut en els discursos culturals com la literatura, el cinema, la música popular, el còmic i l'art un instrument de difusió crucial.

Armengol-Carrera (2012, 1) explica que les cultures hispàniques s'han associat tradicionalment amb estereotips masculins heterosexuales que són emblema de la virilitat més tradicional: el Cid, el toire, l'*hidalgo*, el *macho ibérico* o Don Juan. Tanmateix, el protagonista de l'obra magna de la literatura catalana, *Tirant lo Blanc* (1490), amb un simbolisme anàleg al de Roland en la cultura francesa o el Cid en la literatura castellana, és una figura queer, tal com suggereixen Cartagena-Calderón (2012) i Piera (2012). Cartagena-Calderón (2012, 23) indica que Tirant és un heroi que no sempre reflecteix una imatge masculina arquetípica; de fet, esdevé objecte del desig escopofílic del caçador musulmà que observa el seu cos nu en una cova durant l'estada del personatge al nord d'Àfrica. A més, en un altre passatge de la novel·la, el narrador compara Tirant amb Sant Sebastià, icona gai per excel·lència per les connotacions homoeròtiques de les pintures que el representen precisament a partir del segle XV. Piera (2012, 350) també subratlla l'homoerotisme d'aquesta escena i altres contradiccions presents en la masculinitat de Tirant i que es

palesen, per exemple, en l'episodi en què es vesteix amb la roba de Carmesina. El personatge presenta una vessant notablement femenina com a objecte d'adoració, o bé perquè adopta un comportament poc masculí com la tímidesa, impròpia d'un heroi cavalleresc. Piera (2012, 352) també recorda altres canvis de rol o transvestiment protagonitzats per altres personatges com Plaerdemavida o la Viuda Reposada. En definitiva, la masculinitat que representa Tirant lo Blanc, un dels màxims referents culturals catalans, s'allunya de l'arquetip de virilitat més convencional.

A més de Tirant lo Blanc, hi ha altres obres i autors canònics catalans que reflecteixen personatges queer o un desig homoeròtic com *Llibre d'Amic e Amat* que Ramon Llull va escriure entre 1276 i 1278; Ventura Pons va utilitzar el subtext homoeròtic d'aquests versos místics per a filmar la seva pel·lícula *Amic/amat* (1999). D'altra banda, Albertí i Arribas (2016) reivindiquen l'homosexualitat de l'Àngel Guimerà, una altra figura cabdal de la cultura catalana, el dramaturg romàntic per antonomàsia i un dels escriptors més llegits i de renom. Els autors, basant-se en les tesis foucaultianes, expliquen la figura de Guimerà segons la concepció moderna de la sexualitat que irromp en el segle XIX. Albertí i Arribas subratllen la creixent homofòbia social a partir de 1870 i l'ocultació de les 'amistats romàntiques' característiques de la formació intel·lectual i emocional dels joves burgesos. A més, conviden a rellegir el teatre de Guimerà des del punt de vista sexual, tenint en compte la repressió del desig i la construcció problemàtica de la personalitat, en sintonia amb altres autors que abans ja havien instat a interpretar les seves peces dramàtiques en clau psicoanalítica. A més, no pretenen «convertir-lo en bandera d'una causa que ell no va voler defensar, i ni tan sols verbalitzar explícitament en cap dels seus textos coneguts» (Albertí, Arribas 2016, 63), una operació que probablement és extemporània i inadequada, perquè la concepció que es té actualment de la identitat homosexual/gai/queer és distinta i no es pot aplicar a èpoques anteriors. En canvi, el que sí que s'ha de fer és explorar el desig i la subjectivitat queer en la seva obra, és a dir, analitzar críticament els binomis homo/heterosexualitat, la cultura patriarcal, el desig i els afectes dissidents.

La tercera tasca que realitzen els estudis queer és incorporar la sexualitat a l'anàlisi cultural de les obres al costat d'altres factors biopolítics com l'edat, la religió, la ideologia, l'ètnia, la llengua, la classe o l'espai. En altres paraules, es tracta de crear un marc d'anàlisi interdisciplinari que inclogui tots els factors que intervenen en la configuració de la subjectivitat. Per mitjà de les aportacions crítiques i teòriques de diferents camps del saber, els estudis queer han generat conceptes que són el resultat de l'encreuament de perspectives distintes. Per tant, d'una banda, s'analitzen els ingredients específics de la subcultura gai, lèsbica o trans -l'estètica *camp*-, els aspectes exclusius d'aquestes identitats -l'homofòbia, la sida, l'activisme- o els

tòpics de la literatura i el cinema LGBT com ara la confessió pública de l'homosexualitat o sortida de l'armari, la transgressió de tabús i normes, l'oposició a la família patriarcal i heterosexual, el *sexili*¹⁷ o exili a la ciutat, els ritus i hàbits subculturals LGBT, el transvestisme i la identitat transgènere. D'altra banda, també s'investiga la interacció que porta a terme amb altres aspectes ideològics, polítics, socials i culturals. Per exemple, un concepte bàsic en els estudis queer i sobre la nació és el d'homonacionalisme, fruit del contacte interdisciplinari entre dos camps de coneixement i que va ser encunyat per Jasbir Puar (2017). Així, Brice Chamouveau l'aplica en un estudi recent (2017) sobre el paper d'alguns col·lectius LGBT catalans en la transició a la democràcia, concretament en el capítol en què examina l'homonacionalisme a l'Estat espanyol postfranquista. López-Clavel (2017) també examina aquesta noció per desmentir que la unió entre discurs nacional i identitats LGBT afavoreixi necessàriament posicions homonacionalistes.

Finalment, l'última funció que vull destacar consisteix a explorar, en general, el paper de la sexualitat en la història cultural i, més concretament, el paper que hi exerceix la subjectivitat queer. Un exemple seria analitzar els vincles que té amb les ideologies predominants: el neoliberalisme, el neofeixisme, l'espanyolisme o l'independentisme. De fet, existeix una vinculació històrica de l'activisme LGBT amb el nacionalisme català des de 1975 gràcies al Front d'Alliberament Gai de Catalunya. Influïts per l'obra de Foucault, el rebuig del Front a categories sexuals fixes forma part d'una oposició més àmplia a tota mena d'identitats imposades, incloent-hi l'espanyola (Fouz-Hernández 2004, 66). D'aquesta manera, alguns estudis subratllen el paper de les subjectivitats queer en la contracultura dels anys setanta, la Transició i la formació del nou estat postfranquista (Picornell 2010; Chamouveau 2017). Concretament, Chamouveau (2017, 55) exposa el discurs homonacionalista espanyol consistent a convertir gais i lesbianes en subjectes exemplars de la democràcia, integrant-los en la cultura del consens instaurada a partir de 1978 (Delgado 2014) com una de les senyes més visibles de la modernitat amb què la imatge d'Espanya es projecta al món. La *movida* de Madrid dels anys vuitanta i la llei de matrimonis de persones del mateix sexe aprovada en 2005 pel govern socialista de l'estat serien les dues fites d'aquest programa ho-

---

17 Neologisme format a partir de 'sexe' i 'exili' i que designa el trasllat de molts individus LGBT originaris de zones rurals o poblacions cap a les ciutats buscant l'expressió de la seva sexualitat sense amenaces ni prohibicions. Es considera, doncs, que les ciutats són espais anònims on el control social és menor; a més, ofereixen més oportunitats de socialització. En aquest sentit, han sorgit col·lectius que pretenen visibilitzar el col·lectiu LGBT a l'àmbit rural com MARIOLA (País Valencià). Una altra qüestió és fins a quin punt les xarxes socials han modificat aquest esquema, ja que en principi afavoreixen les relacions a distància i també una major mobilitat.

monacionalista. Chamouveau explica que en aquest procés, les subjectivitats queer que no es van adaptar al model homonormatiu (Duggan 2002) van quedar desplaçades del consens, igual que l'anomenada esguerra radical o l'independentisme. En altre sentit, conceptes com el de *trans* poden ajudar també a comprendre el procés sobiranista en què està immersa Catalunya (Preciado 2015). En efecte, el caràcter subversiu del concepte *queer*, que equival a desnaturalització, problematització i interrogació, facilita la comprensió del moment històric que travessa Catalunya pel que fa al col·lapse de les estructures polítiques en què es fonamenta l'Estat espanyol i que no necessàriament conduirà a la creació d'una nova configuració, identitat o estat.

Des d'una òptica més centrada en el cas català, l'estudi de Silvia Grassi (2016) vincula el caràcter didàctic de la ficció serial catalana amb el programa de normalització lingüística, cultural i nacional que desenvolupen els governs successius de la Generalitat de Catalunya. Segons l'autora, les sèries catalanes donen un enfocament positiu de l'homosexualitat per afavorir-ne l'acceptació social, però en canvi, solen excloure les identitats que transcendeixen el binarisme de gènere –a excepció d'una de les més recents i famoses, *Merlí* (2015-18). Així, representen lesbianes i gais com a parelles monògames estables, gairebé com a emblemes de la ciutadania modèlica, assimilada totalment als patrons socials hegemònics. Per a Grassi (2016, 138), la ficció audiovisual catalana promou l'homonormativitat, una política que respon a la política assimilacionista que els activistes queer van denunciar en els anys noranta, és a dir, la integració de lesbianes i gais en els models propis de la societat heterosexual (per exemple, a través del matrimoni i la família) i del capitalisme (a través d'identitats basades en el consumisme, com ara el turisme o la moda).¹⁸

4 Conclusions: per una quatribarrada arc-iris

La filologia, una disciplina que neix en el tombant del segle XX, ha estat al servei de la construcció d'una identitat nacional assimilacionista i unificadora als diferents estats europeus on s'ha implantat. La qüestió és si resulta adequat que les cultures o nacionalitats minoritzades com la catalana, la gallega, la basca –i també la corsa, bretona, escocesa, gal·lesa– hagin de fomentar una identitat nacional uniformitzadora i essencialitzada com la que proposa la filologia precisament per resistir la pressió dels nacionalismes d'estat. És possi-

¹⁸ Grassi adopta el concepte d'homonormativitat creat per Lisa Duggan. Segons aquesta estudiosa, l'homonormativitat «does not contest dominant heteronormative assumptions and institutions but upholds and sustains them while promising the possibility of demobilized gay constituency and a privatized, depolitized gay culture anchored in domesticity and consumption» (Duggan 2002, 179).

ble, fins i tot, que el debat no sigui realment com denacionalitzar la filologia catalana sinó com denacionalitzar la filologia hispànica; de fet, els estudis culturals ibèrics ja han iniciat aquesta tasca a l'àmbit acadèmic angloamericà, dissenyant plans d'estudi que incorporen les diferents llengües peninsulars i l'estudi de les diferents subjectivitats que travessen aquestes llengües i cultures.

El procés sobiranista català dels darrers anys ha posat de manifest el caràcter anacrònic del concepte romàntic i idealista de nació del segle XIX tot promovent el debat per a redefinir-lo a partir de factors biopolítics no essencialistes. Precisament, el debat que s'ha suscitat sobre quins haurien de ser els supòsits identitaris de la nova nació catalana independent l'han mantingut durant els últims mesos activistes feministes, queer i xarnegos -Blanca Llum Vidal, Jenn Díaz, Brigitte Vasallo, Bel Olid, Najat El Hachmi i Òscar Simón- al mitjà en línia *Crític. Periodisme d'investigació*.¹⁹ Aquest debat forma part d'una discussió més àmplia i general sobre la identitat en el món contemporani que comença en els anys seixanta, quan les dones, les minories sexuals i les minories ètniques inicien -o intensifiquen, en el cas del feminisme- la lluita política pels seus drets, tot creant un discurs crític per expressar les seves reivindicacions. En aquest debat de resignificació identitària, ja no es tracta sols d'oposar una concepció de la nació romàntica i burgesa a un enfocament de la identitat nacional més plural, antiessencialista, no estrictament basada en la llengua, la història o l'ètnia; en realitat, el que es dirimeix és l'adopció o el rebuig de tot essencialisme identitari, tant si es tracta de definir la catalanitat, com les subjectivitats xarnega, queer, marroquina, espanyola o trans. La catalanitat -i tota identitat nacional- ha de ser bastarda, mestissa, criolla, empeltada en múltiples subjectivitats, tot defugint la uniformització que l'Estat espanyol contemporani ha fomentat tradicionalment per marginar les llengües i cultures no castellanés. A més, la globalització ha provocat la irrupció d'identitats també globals, no circumscrites a unes fronteres lingüístiques i culturals concretes, com precisament palesa l'amalgama de noves identitats sexuals.²⁰

Per tant, en un moment històric en què es descarten els essencialismes identitaris, no té sentit continuar utilitzant el marc teòric i epistemològic de la filologia, que afavoreix un subjecte masculí, europeu, heterosexual i monolingüe l'obra literària o cultural del qual situa com a objecte d'estudi. Precisament, els estudis queer han de contribuir a diversificar aquest subjecte, fent que proliferen els cos-

¹⁹ <https://www.elcritic.cat> (2018-12-11).

²⁰ De fet, aquestes noves sexualitats i identitats de gènere diversifiquen també l'heterosexualitat monògama convencional, tal com explica Daniel Welzer-Lang (2018): el bigènere, el no gènere, l'heteroquer, el poliamor o el *candaulisme*.

sos i les subjectivitats queer, noves formacions socials, desitjos diferents, altres identitats sexuals i culturals. La història de la literatura no es pot organitzar sols a partir de l'ingredient nacional o geopolític, sinó que ha d'incloure també la biopolítica, és a dir, la sexualitat, el gènere i l'ètnia, principalment. En aquest sentit, per exemple, Joseba Gabilondo (2016, 3), adoptant un enfocament postnacional, parla de 'literatures basques', no d'una 'literatura basca' en singular, que inclou les diferents llengües utilitzades, a més de les diferències, els conflictes i la violència que creen, representen i reflecteixen.

La creació d'uns estudis literaris catalans responia a una política de redreçament nacional d'acord amb el programa polític i cultural de la renaixença, renovellat successivament pel modernisme i el noucentisme i vigent també durant el franquisme. De tota manera, no sempre la literatura catalana s'ha basat en uns models culturals burgesos, delerosos de construir un cànon cultural elitista segons el qual la literatura és la representació textual de la identitat nacional, tal com indica Gabilondo (2016, 6). Les avantguardes dels anys vint i trenta van proposar una renovació dels supòsits estètics que incorporava, entre altres, la incipient cultura de masses i rebutjava frontalment la cultura burgesa. Més tard, durant la dictadura, la cultura catalana va reprendre un model resistencialista de defensa de la catalanitat lingüística per aturar la repressió franquista contra les nacionalitats històriques. L'anomenat experimentalisme literari o textualisme dels anys setanta -que va suposar un segon moment avantguardista- va intentar modernitzar la literatura catalana a partir de les propostes de la revista francesa *Tel Quel*. Tanmateix, el nou pla de normalització lingüística i cultural que s'engega amb l'adveniment de la democràcia descarta el rupturisme que preconitzava l'experimentalisme. Si bé la literatura catalana experimentalista va adoptar les característiques del postestructuralisme, en canvi la filologia va romandre impermeable als seus supòsits teòrics i epistemològics, al contrari del que va ocórrer en els estudis literaris angloamericans. Així, la literatura catalana ha incorporat programes d'avantguarda en moments històrics diferents -malgrat haver tingut una vigència breu-, però en canvi la filologia, recelosa de la salvaguarda de la llengua, ha ignorat perspectives teòriques que qüestionen una concepció idealista, romàntica i, sobretot, unitària i uniforme de la catalanitat; una noció que avui dia es considera més aviat conservadora i que convé superar per promoure societats més obertes i plurals.

Resulta comprensible que els tradicionals estudis filològics, al llarg dels segle XIX i XX, volguessin dotar la llengua i la literatura catalanes d'un prestigi comparable al de les cultures europees, convertint-les en expressions de modernitat i allunyant els prejudicis sobre el seu provincianisme. No obstant això, els reptes a què s'enfronta la cultura catalana en el segle XXI són uns altres; entre els més im-

portants, hi ha la globalització i la reivindicació de les subjectivitats diverses. La teoria queer promou aquests dos objectius: d'una banda, la internacionalització, ja que és una proposta crítica que, malgrat el seu origen angloamericà, ha anat adaptant-se a les peculiaritats de les diferents tradicions acadèmiques de cada país on s'ha introduït. En aquest sentit, explorar les qüestions de gènere i sexualitat en la cultura catalana utilitzant els conceptes d'aquesta teoria promouria el diàleg amb altres cultures en un debat més ampli i global; de fet, el debat sobre les minories sexuals i ètniques no se circumscriu als estats-nació tradicionals, sinó que té lloc a una escala global. D'altra banda, és obvi que la sexualitat i el gènere són dos elements que han de diversificar necessàriament la catalanitat, que en el paradigma nacionalista clàssic s'ha reduït només a la llengua.

Referències bibliogràfiques

- Albertí, Xavier; Arribas, Albert (2016). *Guimerà. Home símbol*. Barcelona: Edicions 62.
- Anderson, Benedict [1983] (2005). *Comunitats imaginades. Reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*. Catarroja: Afers.
- Armengol-Carrera, Josep M. (ed.) (2012). *Queering Iberia: Iberian Masculinities at the Margins*. New York: Peter Lang.
- Atutxa, Ibai (2011). «Hacia una *queer nation* desde la poesía de Itxaro Broda». *Lectora*, 17, 199-219.
- Barreto, Danny M. (2017). «Putting Queerness on the Map: Notes for a Queer Galician Studies». Sampedro-Vizcaya, Benita; Losada Montero, José A. (eds), *Rerouting Galician Studies. Multidisciplinary Interventions*. New York: Palgrave Macmillan, 25-38.
- Bourcier, Sam (2017). *Homo incorporated. Le triangle et la licorne qui pète*. Paris: Cambourakis.
- Bourdieu, Pierre [1979] (1998). *La distinción. Criterio y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus.
- Bourdieu, Pierre [1992] (2006). *Las reglas del arte. Génesis y estructura del campo literario*. Barcelona: Anagrama.
- Bru, Eva (2016). «Repressed Memories and Desires: The Monstrous Other in Agustí Villaronga's *Pa negre*». *Bulletin of Hispanic Studies*, 93, 1009-22. DOI <https://doi.org/10.3828/bhs.2016.63>.
- Cartagena-Calderón, José (2012). «Saint Sebastian and the Cult of the Flesh: The Making of a Queer Saint in Early Modern Spain». *Armengol-Carrera* 2012, 7-44.
- Castellanos, Jordi (1982). «Funció actual de la història de la literatura». Llovet, Jordi; Castellanos, Jordi; Broch, Àlex; Serrano, Sebastià (eds), *Història i crítica de la literatura catalana avui*. Barcelona: Edicions 62, 25-43.
- Chamouveau, Brice (2017). *Tiran al maricón. Los fantasmas «queer» de la democracia (1970-1988)*. Madrid: Akal.
- Climent, Laia (2008). *Maria-Mercè Marçal, cos i compromís*. València; Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Publicacions de l'Abadía de Montserrat.

- Colom-Montero, Guillem (2018). «Què en fem, de la cultura de la normalització?». *Núvol. Diari digital de cultura en català*. URL <https://www.nuvol.com/critica/que-en-fem-de-la-cultura-de-la-normalitzacio/> (2018-09-24).
- Cucó, Alfons (2002). *Roig i blau: la transició democràtica valenciana*. València: Tàndem.
- Davis, Stuart (2007). «Que(e)rying Spain: On the Limits and Possibilities of Queer Theory in Hispanism». Buffery, Helena; Davis, Stuart; Hooper, Kirsty (eds), *Reading Iberia: Theory, History, Identity*. Oxford: Peter Lang, 63-78.
- Delgado, Luisa Elena (2014). *La nación singular. Fantasías de la normalidad democrática española (1996-2011)*. Madrid: Siglo XXI.
- Díaz, Jenn (2018). «Rosalia, cultura catalana». *El Periódico*, 12 de novembre. URL <https://bit.ly/2RX9iMt> (2018-12-11).
- Duggan, Lisa (2002). «The New Homonormativity: The Sexual Politics of Neoliberalism». Castronovo, Russ; Dana D. Nelson (eds), *Materializing Democracy: Toward a Revitalized Cultural Politics*. Durham: Duke University Press, 175-94.
- Epps, Brad (2008). «Retos, riesgos, pautas y promesas de la teoría queer». *Revista Iberoamericana*, LXXXIV(225), 897-920.
- Felip, Josep M.; Sanz, Benito (2006). *La construcción política de la Comunidad Valenciana (1962-1983)*. València: Fundació Alfons el Magnànim.
- Fernàndez, Josep-Anton (2000a). *Another Country: Sexuality and National Identity in Catalan Gay Fiction*. London: Maney Publishing.
- Fernàndez, Josep-Anton (2000b). *El gai saber. Introducció als estudis gais i lèsbics*. Barcelona: Llibres de l'Índex.
- Fernàndez, Josep-Anton (2004). «The Authentic Queen and the Invisible Man: Catalan Camp and Its Conditions of Possibility in Ventura Pons's *Ocaña, retreat intermittent*». *Journal of Spanish Cultural Studies*, 5(1), 83-99. DOI <https://doi.org/10.1080/1463620032000173796>.
- Fernàndez, Josep-Anton (2008). *El malestar en la cultura catalana. La cultura de la normalització 1976-1999*. Barcelona: Empúries.
- Fernàndez, Josep Anton (2013). «'En una Catalunya independent no hi haurà catalans normals'». *Núvol. Diari digital de cultura en català*. Entrevista de Bernat Puigtobella. URL <https://www.nuvol.com/entrevistes/josep-anton-fernandez-en-una-catalunya-independent-no-hi-haura-catalans-normals/> (2018-02-08).
- Flor, Vicent (2011). *Noves glòries a Espanya: anticatalanisme i identitat valenciana*. Catarroja: Afers.
- Foucault, Michel (2006). *La voluntat de saber*. Vol. 1 de *Historia de la sexualidad*. Madrid: Siglo XXI.
- Fouz-Hernández, Santiago (2004). «Identity Without Limits: Queer Debates and Representation in Contemporary Spain». *JILAR-Journal of Iberian and Latin American Research*, 10, 63-81.
- Fouz-Hernández, Santiago (2013). *Cuerpos de cine. Masculinidades carnales en el cine y la cultura popular contemporáneos*. Barcelona: Bellaterra.
- Fuster-Sobrepere, Joan (2015). «La normalització com a crisi historiogràfica». Fernàndez, Josep-Anton; Subirana, Jaume (eds), *Funcions del passat en la cultura catalana contemporània. Institucionalització, representacions i identitat*. Lleida: Punctum, 241-58.
- Gabilondo, Joseba (2009). «Towards a Postnational History of Galician Literature: On Pardo Bazán's Transnational and Translational Position». *Bulletin of Hispanic Studies*, 86, 249-69.

- Gabilondo, Joseba (2016). *Before Babel. A History of Basque Literatures*. Barbaroak.
- Gimeno Ugalde, Esther (2013). «An Iberian Babel – or What is the Place for Iberian Languages in Current Cinema?». Fernandes, Ângela; Pérez-Isasi, Santiago (eds), *Looking at Iberia from a Comparative European Perspective*. Frankfurt am Main; Berlin: Peter Lang, 265-94.
- Gimeno Ugalde, Esther (2014). «Un cine con acento: Polifonía, multilingüismo y alteridad en el cine de Ventura Pons». *Zeitschrift für Katalanistik/Revista d'Estudis Catalans*, 27, 69-84.
- Gimeno Ugalde, Esther (2015). «Bilingualism and Language Contact in Catalan Contemporary Cinema (*Sévigé* and *Amor idiota*)». Alba Niño, María; Kailuweit, Rolf (eds), *Media for Minorities/Medien für Minderheiten*. Freiburg: Rombach Verlag, 159-84.
- Grassi, Silvia (2016). *Gender and Sexual Dissidence on Catalan and Spanish Television Series. An Intercultural Analysis*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Habermas, Jürgen [1998] (2000). *La constelación posnacional. Ensayos políticos*. Barcelona: Paidós.
- Hall, Stuart (1992). «Cultural Studies and its Theoretical Legacies». Grossberg, Lawrence; Nelson, Cary; Treichler, Paula (eds), *Cultural Studies*. London: Routledge, 277-94.
- Hall, Donald E.; Jagose, Annamaria (2011). «Introduction». *The Routledge Queer Studies Reader*. London: Routledge, XIV-XX.
- Hogan, Erin K. (2016). «Queering Post-War Childhood: *Pa negre* (Agustí Villaronga, Spain 2010)». *Hispanic Research Journal*, 17(1), 1-18. <https://doi.org/10.1080/14682737.2015.1125101>.
- Llamas, Ricardo (1998). *Teoría torcida. Prejuicios y discursos en torno a la homosexualidad*. Madrid: Siglo XXI.
- Llamas, Ricardo; Vidarte, Francisco Javier (1997). *Homografías*. Madrid: Espasa Calpe.
- López-Clavel, Pau (2017). «No todo es homonacionalismo. Nexos históricos de las cuestiones LGTBI y nacionales en España y Catalunya». Chamouleau, Brice (ed.), *De colonialiad. Perspectivas sobre sujetos y género en la historia contemporánea española*. Madrid: Postmetrópolis, 97-125.
- Martí-Olivella, Jaume (2013). «Tradició i modernitat al Nou Cinema Català: El cas d'Elisa K». *Rivista Italiana di Studi Catalani*, 3, 53-74.
- Martínez-Expósito, Alfredo (2004). *Escrituras torcidas. Ensayos de crítica 'queer'*. Barcelona: Laertes.
- Mérida, Rafael M. (2016). *Transbarcelonas. Cultura, género y sexualidad en la España del siglo XX*. Barcelona: Bellaterra.
- Mollà, Damià; Mira, Eduard (1986). *De impura natione: el valencianisme, un joc de poder*. València: Eliseu Climent.
- Monzó, Quim (1998). *Del tot indefens davant els hostils imperis alienígenes*. Barcelona: Quaderns Crema.
- Olid, Bel (2017). «República 'queer' de Catalunya». *El Crític*. URL <http://www.elcritic.cat/blogs/sentitcritic/2017/09/25/republica-queer-de-catalunya/> (2018-02-07).
- Picornell, Mercè (2010). «¿De una España viril a una España travesti? Transgresión, transgénero y subversión del poder franquista en la transición española hacia la democracia». *Feminismo/s*, 16, 281-304.

- Piera, Montserrat (2012). «Performing Knighthood: the Hero *Tirant lo Blanc* in Drag». *Men and Masculinities*, 15(4), 346-66. DOI <https://doi.org/10.1177/1097184X12455785>.
- Portell, Sebastià (ed.) (2018). *Amors sense casa. Poesia LGBTQ catalana*. Barcelona: Angle.
- Preciado, Paul B. (2015). «Catalunya trans». *El Estado Mental*. URL <https://elestadomental.com/especiales/cambiar-de-voz/catalunya-trans> (2018-02-23).
- Puar, Jasbir K. (2017). *Ensamblajes terroristas. El homonacionalismo en tiempos queer*. Barcelona: Bellaterra.
- Resina, Joan Ramon (2009). *Del hispanismo a los estudios ibéricos. Una propuesta federativa para el ámbito cultural*. Madrid: Biblioteca Nueva.
- Sáez, Javier (2004). *Teoría queer y psicoanálisis*. Madrid: Síntesis.
- Sedgwick, Eve Kosofsky (1994). *Epistemology of the Closet*. London: Penguin.
- Segarra, Marta (2013). *Escriure el desig. De "La Celestina" a Maria-Mercè Marçal*. Barcelona; Catarroja: Afers.
- Segarra, Marta (2018). «Maria Mercè Marçal, la comunidad herida». Ingenschay, Dieter (ed.), *Eventos del deseo. Sexualidades minoritarias en las culturas/literaturas de España y Latinoamérica a finales del siglo XX*. Madrid: Iberoamericana-Vervuert, 231-42.
- Simonis, Angie (2009). *Yo no soy esa que tú imaginas: el lesbianismo en la narrativa española del siglo XX a través de sus estereotipos*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- Torras, Meri (ed.) (2011). *Accions i reinencions. Cultures lèsbiques a la Catalunya del tombant de segle XX-XXI*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- Vasallo, Brigitte (2017). «Orgull 'charnego'». *La Directa*. URL <https://directa.cat/actualitat/orgull-charnego> (2018-02-16).
- Vasallo, Brigitte (2018). «Allò popular, allò divers, allò 'charnego'». *Sentit Crític*. URL <http://www.elcritic.cat/blogs/sentitcritic/2018/02/12/allo-popular-allo-divers-allo-charnego/> (2018-02-16).
- Vilaseca, David (1995). *The Apocryphal Subject. Masochism, Identification, and Paranoia in Salvador Dalí's Autobiographical Writings*. New York: Peter Lang.
- Vilaseca, David (2003). *Hindsight and the Real. Subjectivity in Gay Hispanic Autobiography*. Bern: Peter Lang.
- Vilaseca, David (2008). *L'aprenentatge de la soledat*. València: Tres i Quatre.
- Vilaseca, David (2010). *Queer Events. Post-Deconstructive Subjectivities in Spanish Writing and Film, 1960s to 1990s*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Welzer-Lang, Daniel (2018). *Les nouvelles hétérosexualités*. Toulouse: Érès.

